

Comomeer en omringende dalen

Jaargang 2020, nr. 2

¹ Tekst en foto's Ruud Metselaar – www.comomeerinfo.nl

Velen van ons zijn dezer dagen aan huis gekluisterd ten gevolge van de dreiging van het coronavirus. De omzet van de boekhandels blijkt drastisch verhoogd te zijn omdat er nu klaarblijkelijk meer tijd is om eens een boek te lezen. Gelukkig is er een enorme keus aan goede literatuur en wellicht is dit ook een goed moment om weer eens naar de klassieken te grijpen. Daarbij zijn er ook verschillende literaire hoogtepunten die zeer toepasselijk zijn op de huidige situatie. Ik noem er drie: De Pest, geschreven in 1947 door de Frans-Algerijnse Nobelprijswinnaar Albert Camus. In dit boek beschrijft de dokter Rieux niet alleen de ziekte, maar ook de sociale gevolgen van de quarantaine. Het tweede is Liefde in tijden van Cholera van Gabriel Garcia Marquez, ook al een winnaar van de Nobelprijs. De jonge Florentino Ariza wordt verliefd op het dertienjarige meisje Fermina Daza. Gedwarsboomd door haar vader trouwt ze echter een andere man. Florentino wacht trouw bijna tweeënvijftig jaar tot haar man sterft en hij haar opnieuw het hof kan maken. Het derde boek is Boccaccio's beroemde boek De Decamerone. Om de pestuitbraak in 1348 in Florence te ontvluchten trekken tien jonge mensen zich terug op het platteland en doden de tijd door elkaar iedere dag tien verhalen te vertellen. Soms dramatisch, soms hoofs of scabreus, vaak ook komisch.

De directe aanleiding echter om deze Nieuwsbrief te schrijven, was een stukje dat ik opgestuurd kreeg door een kennis uit Varenna, geschreven door de rector van lyceum Alessandro Volta in Milaan en gericht aan de leerlingen van de school die nu allen thuis zitten. Hij nodigt daarin de studenten uit hoofdstuk 31 van het boek De Verloofden nog eens te lezen omdat het een situatie beschrijft die op dit moment actueel is met het coronavirus.

Het betreffende boek is in ons land niet zo bekend, hoewel iedere liefhebber van het Comomeer het eigenlijk gelezen zou moeten hebben. Om het verhaal even in herinnering te brengen begin ik met de inleiding die ik schreef voor Nieuwsbrief 8(2018) en waarin ik de vele uit het boek bekende plaatsen in Lecco beschrijf. Ook in de Nieuwsbrief 1(2020) komt het boek ter sprake in het stukje over het geloof in pestverspreidende zalven tijdens de pestepidemie in Milaan in 1630.

Uit Nieuwsbrief 8(2018):

Inleiding

In en rond de stad Lecco speelt één van de bekendste romans uit de Italiaanse romantiek. Alessandro Manzoni (1785-1873), de schrijver van dit boek, getiteld "De verloofden" (I Promessi Sposi), wordt geëerd met een groot standbeeld in het centrum van de stad op het naar hem genoemde plein. Het boek, dat verscheen in 1842, werd niet alleen in zijn tijd een groot succes, maar het behoort tot op de dag van vandaag tot de verplichte literatuur voor iedere Italiaanse scholier. Of die scholieren daar allemaal zo enthousiast over zijn, is de vraag, maar wij als volwassen lezers voelen die verplichting niet en kunnen onbevooroordeeld genieten van een romantisch avonturenverhaal, geschreven in een prachtige stijl. Het taalgebruik van

¹ Verzoeken om toezending per email aan: rmetselaar@on.nl

Manzoni is subliem en in de Nederlandse vertaling is veel hiervan behouden. De nieuwste vertaling is die van Yond Boeke en Patty Krone, uitgegeven in 2004 bij Atheneum-Van Genneep in Amsterdam

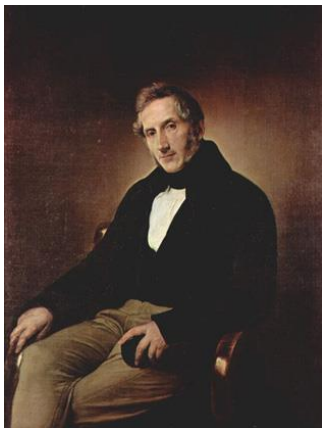
Omslag van de editie uit 1842

De reden dat het boek onmiddellijk na verschijnen al een grote indruk maakte in Italië is o.a. dat Manzoni's taal dicht bij de omgangstaal lag en niet vol zat met oude uitdrukkingen en zinsgebruiken die men in die tijd bij andere auteurs vond. Het boek verscheen in de roerige periode van het Risorgimento, die in 1862 tot de onafhankelijkheid en éénwording van Italië leidde. Manzoni was een groot voorvechter hiervan en hij was zich bewust van het belang van de taal voor de éénwording van het land. Hij schreef het oorspronkelijk manuscript in 1821-'23 in een mengsel van Milanees en Toscaans, maar werkte dit na een verblijf in Florence in 1842 om tot het Italiaans dat de basis is van de huidige standaardtaal. Nieuw was ook dat de hoofdpersonen geen edellieden of koningen waren, maar twee jongelui uit het volk (t.w. Renzo en Lucia). Niet

voor niets speelt het boek zich af in de eerste helft van de 17^e eeuw, de tijd van de Spaanse overheersing in Milaan en de onderdrukking van het volk, daarmee werd het immers zowel synoniem voor de toenmalige strijd tegen de Oostenrijkse overheersers als voor de knechting van de eenvoudige burgers door de adel. Het eerste zien we duidelijk geschilderd in het broodoproer waarin Renzo terecht komt als hij in Milaan arriveert. Het tweede aspect vinden we terug meteen in het begin van het boek, wanneer de edelman/schurk Don Rodrigo het meisje opeist waarmee Renzo verloofd is. Manzoni is weliswaar een overtuigd katholiek (en naar onze huidige smaak wel eens al te dweperig) maar hij voert toch een pastoor op, die zeer menselijke trekjes heeft en zich bepaald geen goede herder voor zijn kudde toont. Deze, don Abbondio, is een grote lafaard die weigert het afgesproken huwelijk tussen Renzo en Lucia te voltrekken, nadat hij is bedreigd door de zgn. *bravo's*, privé soldaten van don Rodrigo.

Voor ons buitenlanders biedt Manzoni een onderhoudend verhaal met subtiele humor, prachtige natuurbeschrijvingen en onvergetelijke personages.

De schrijver – Alessandro Manzoni

Manzoni wordt in 1785 geboren in Milaan uit een adellijke familie. Hij brengt een groot deel van zijn jeugd door op het familielandgoed in Caleotto, bij Lecco.

Na een aantal tragedies schrijft hij in 1827 de eerste versie van *De Verloofden*, maar hij werkt deze versie geheel om en publiceert in 1840 het werk in zijn huidige vorm, met de illustraties van Francesco Gonin. Hij sterft in 1873 als een gevierd schrijver. Ter gelegenheid van zijn overlijden componeert Giuseppe Verdi de beroemde Requiemmissa.

Portret van de schrijver door F. Hayez (nu in Pinacoteca di Brera)

Op de volgende pagina's volgt de vertaling van het 31^e hoofdstuk uit De Verloofden. Op de meeste plaatsen volg ik de oorspronkelijke tekst maar hier en daar heb ik uitweidingen die niet belangrijk zijn voor het verhaal weggelaten. Bij twijfel heb ik de vertaling van Fons Winkelmans uit 1992 gevolgd.

Hoofdstuk 31 uit De Verloofden

In dit hoofdstuk vinden we alles, de laksheid van de autoriteiten, de beduchtheid voor vreemdelingen, de botsing van het volk met die autoriteiten, de vergeefse zoektocht naar de eerste patiënt, de jacht op 'bestrijkers', d.w.z. op mensen die ervan verdacht worden de ziekte opzettelijk via zalfjes te verspreiden, de meest absurde remedies tegen de ziekte, het hamsteren, de noodzaak voor ingrijpende sanitaire maatregelen...

De verdenking van magie mag ons dan tegenwoordig onzinnig voorkomen, maar de talloze verhalen met complottheorieën die we nu op internet kunnen vinden zijn niet wezenlijk anders. Ik citeer hier de NRC, waarin de journalist twee gesprekken weergeeft in de supermarkt:

Caissière: "Mijn vriend las dat corona in een lab is gemaakt door de rijkere om arme mensen uit te roeien. Zo kunnen de rijkere nog rijker worden, want de armen zijn hun dan niet meer tot last." Of ze dat gelooft? "Ja ik geloof het best" zegt ze. Hasan heeft andere theorieën; "Ik denk dat de Verenigde Staten het virus met opzet naar China hebben gebracht om de groeiende macht van China in te perken. Ik las ook dat corona bedoeld is om de vele oude mensen in Italië uit te roeien. Maar ik weet niet of dat klopt".

Om deze nieuwsbrief niet te lang te maken en ook om dat het vertalen erg veel tijd kost (vanwege copyright kan ik helaas geen kopieën van de beschikbare vertalingen gebruiken) geef ik hier alleen hoofdstuk 31. Toch is het zeer de moeite waard ook het volgende hoofdstuk te lezen want hierin gaat Manzoni in op de gevolgen op het dagelijks leven voor de bevolking en de chaotische toestanden in de stad.

In de tekst heb ik de oorspronkelijke illustraties van Gonin uit 1840 opgenomen.

XXXI

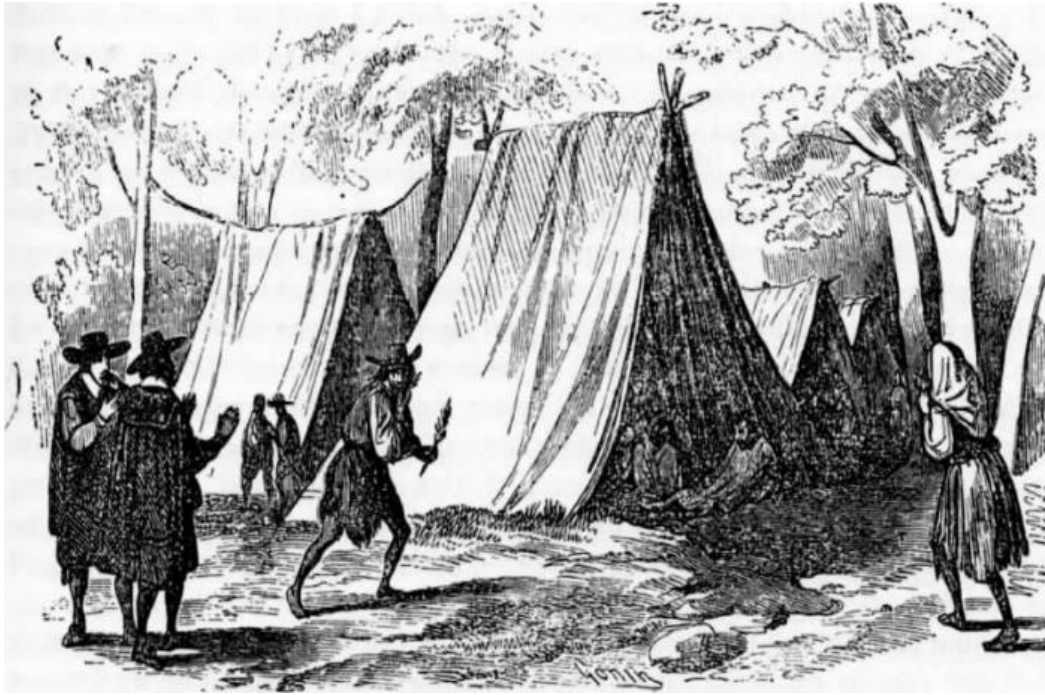
De pest waarvan de Gezondheidsraad had gevreesd, dat ze met de Duitse troepen het gebied van Milaan zou kunnen binnenkomen, had dit inderdaad gedaan, zoals bekend is. En we weten ook dat ze hier niet stilstond, maar een goed deel van Italië teisterde en ontvolkte. Aan de hand van onze geschiedenis zullen we de voornaamste gebeurtenissen van deze ramp vertellen, vanzelfsprekend in het Milanese gebied, en zelfs bijna uitsluitend in Milaan.

Onder de vele verslagen van tijdgenoten is er geen enkel dat op zichzelf volstaat om er een enigszins duidelijk en nauwkeurig denkbeeld van te geven; zoals er ook geen enkel is dat niet kan bijdragen om er ons een begrip van te vormen. In ieder van die verslagen zijn wezenlijke feiten weggelaten, die in andere opgetekend zijn. In ieder zijn er feitelijke vergissingen, die men kan herkennen en rechtzetten met de hulp van andere berichten of van de weinige uitgegeven en onuitgegeven ambtelijke stukken die bewaard zijn gebleven. In het ene vindt men dikwijls oorzaken van dingen die men in een ander als op zichzelf staand had gezien. In alle tenslotte heerst een vreemde verwarring van tijdstippen en feiten. Het is een voortdurend gaan en komen, als op goed geluk, zonder algemeen plan, zonder plan ook in de bijzonderheden. Geen enkele schrijver van een later tijdvak heeft zich voorgenomen die gedenkschriften te onderzoeken en te vergelijken, om er een samenhangende reeks gebeurtenissen, een geschiedenis van die pest, uit op te maken. Zodat de voorstelling die men er over het algemeen van heeft, noodzakelijk zeer onzeker moet zijn en enigszins verward. Het is een vage voorstelling van grote kwalen en grote vergissingen (en van beide waren er meer dan men zich kan indenken), een voorstelling, meer gevormd door oordelen dan door feiten, enige verspreide feiten, niet zelden ontdaan van de meest kenmerkende omstandigheden, zonder aangeven van tijdstippen, en dus zonder begrip van oorzaak en gevolg, van verloop en voortzetting. Wij hebben alle gedrukte verslagen onderzocht en vergeleken, enkele die onuitgegeven zijn, en vele officiële documenten en zo getracht er iets van te maken, misschien niet wat men zou willen, maar iets wat nog niet gemaakt is. Wij zullen niet alle openbare akten vermelden, en zelfs niet alle enigszins gedenkwaardige gebeurtenissen. Nog minder maken wij er aanspraak op, de lezing van de oorspronkelijke verslagen overbodig te maken voor wie zich van de feiten een vollediger beeld wil vormen. We hebben alleen getracht de meest algemene en belangrijkste feiten te onderscheiden en na te gaan, ze te rangschikken in hun werkelijke volgorde, volgens hun reden en hun aard, en hun onderlinge wisselwerking waar te nemen. En op die wijze, voorlopig en tot iemand anders iets beters maakt, een beknopt, maar waar en samenhangend verslag van deze ramp te geven.

In de hele strook land die het leger was doorgetrokken, had men in de huizen en op straat lijken aangetroffen. Kort daarna begonnen hier en daar in de dorpen mensen, hele gezinnen, ziek te worden en te sterven. Ze leden aan hevige en vreemde kwalen, met kentekenen die aan de meeste van de toen levenden onbekend waren. Slechts voor enkelen waren ze niet nieuw: voor de weinigen die zich de pest konden herinneren, die drieënvijftig jaar eerder ook een goed deel van Italië had geteisterd. Vooral de streek van Milaan, waar men ze de pest van San Carlo noemde². Hiertoe behoorde ook de hoofdarts, Lodovico Settala, die niet alleen die pest had gezien, maar er ook een van de ijverigste, meest onverschrokken en bekendste verzorgers van was geweest, hoewel hij toen nog zeer

² San Carlo Borromeo, van 1576

jong was. Hij was daardoor nu, met grote argwaan, op zijn hoede en won inlichtingen in. Op 20 oktober berichtte hij in de Gezondheidsraad, dat in het plaatsje Chiuso (aan de grens van Lecco met Bergamo) zonder twijfel de besmetting was uitgebroken. Er werd echter geen enkel besluit genomen, zoals we weten uit het Bericht van Tadino³.

Daarop komen soortgelijke tijdingen uit Lecco en Bellano. De Gezondheidsraad besloot toen en stelde er zich mee tevreden, een commissaris te sturen die onderweg in Como een geneesheer zou meenemen, om met hem de aangeduide plaatsen te gaan bezoeken. Beiden, "uit onkunde of om een andere reden, lieten zich door een oude en onwetende kapper van Bellano overtuigen, dat dit soort van kwalen niet de Pest was, maar op sommige plaatsen een gewoon gevolg van de moerasdampen in de herfst, en op andere het gevolg van de ontberingen en de slechte behandeling, uitgestaan bij de doortocht van de Duitsers". Deze verzekering werd aan de Raad overgebracht, die daardoor naar het schijnt was gerustgesteld.

Maar toen er voortdurend en van verschillende zijden, steeds nieuwe berichten kwamen van sterfgevallen, werden er twee gevolmachtigden gestuurd om te gaan kijken en voorzorgen te nemen, bovengenoemde Tadino en een ambtenaar van de Gezondheidsraad. Toen ze aankwamen, had de kwaal zich al zo verspreid dat de bewijzen zich vanzelf aanboden, zonder dat het nodig was er naar op zoek te gaan. Ze trokken door het gebied van Lecco, Valsassina, de oevers van het Comomeer en de districten Monte di Brianza en Gera d'Adda. Overal vonden ze dorpen waarvan de toegangen met hekken waren afgesloten, en andere die bijna verlaten waren, de inwoners gevlucht en in het veld onder tenten levend, of verstrooid. "Ze kwamen ons voor," zegt Tadino, "als zovele wilde schepselen, met in hun hand de een wat munt, de ander wijnruit, nog een ander rozemarijn of een flesje azijn."

Ze deden navraag naar het aantal doden en dat was schrikbarend hoog. Ze onderzochten zieken en gestorvenen, en overal vonden zij de afzichtelijke en vreselijke tekenen van de pestilentie. Ze deelden dit rampzalige nieuws onmiddellijk mee in een brief aan de Gezondheidsraad, dat bij ontvangst op 30 oktober, "ertoe overging," zegt dezelfde Tadino, "pasjes voor te schrijven, om personen uit de stad te houden, afkomstig uit dorpen waar de besmetting zich had vertoond". En terwijl het edict werd opgesteld," gaf de Raad vooraf reeds enkele bondige bevelen hierover aan de tolgaarders.

Intussen namen de gevolmachtigden in allerijl de maatregelen die hun de beste leken. En ze keerden terug met de treurige overtuiging dat die onvoldoende zouden zijn om een reeds zo voortgeschreden en zo verspreide kwaal te verhelpen en tegen te houden.

Toen zij op 14 november, mondeling en opnieuw schriftelijk aan de Raad verslag hadden gedaan, kregen ze opdracht bij de gouverneur te komen en hem de stand van zaken uiteen te zetten. Ze gingen en brachten het antwoord dat dit nieuws hem veel leed had gedaan, dat hij groot meegevoel had getoond, maar dat de zorgen van

³ Tadino was lid van de Gezondheidsraad

de oorlog dringender waren: *sed belli graviores esse curas* (zie voetnoot 4). Aldus Ripamonti⁴, die de registers van de Gezondheidsraad had onderzocht en erover had gesproken met Tadino, die speciaal met die zending was belast. Het was de tweede, zoals de lezer zich zal herinneren, voor die zaak en met dezelfde uitslag. Twee of drie dagen later, op 18 november, kondigde de gouverneur een edict af waarin hij opdracht gaf voor openbare feesten voor de geboorte van prins Karel, eerstgeborene van koning Philips IV; zonder het gevaar te vermoeden, of er zich zorgen om te maken, van een grote toeloop van volk in zulke omstandigheden. Alles zoals in gewone tijden, alsof men hem nergens over had gesproken.

Wat echter, ook al blijft onze afkeuring voor het gedrag van de gouverneur bestaan, de verwondering over zijn gedrag vermindert en een andere, nog sterkere verwondering veroorzaakt, is het gedrag van de bevolking zelf. Van die bevolking, wil ik zeggen, die nog niet aangestoken door de besmetting, zoveel reden had om haar te vrezen. Bij het vernemen van de berichten uit de dorpen die zo onbarmhartig werden geteisterd en die rond de stad bijna een halve cirkel vormden, op sommige punten niet verder verwijderd dan achttien of twintig mijl, wie zou dan niet menen dat er een algemene beweging zou ontstaan, een verlangen naar maatregelen, goed of slecht begrepen, tenminste een onvruchtbare ongerustheid? En toch, als de gedenkschriften van die tijd in iets overeenstemmen, dan is het in het getuigen dat hiervan geen sprake was. Het gebrek van het voorbije jaar, de dwingelandij van het krijgsvolk, de droevige stemming schenen meer dan voldoende om de sterfte uit te leggen. Wie op de pleinen, in de winkels, in de huizen zich een woord liet ontvallen over het gevaar, wie gewag maakte van de pest, werd onthaald op ongelovige spot, op boze verachting. Hetzelfde ongelooft, of beter gezegd dezelfde verblindheid en koppigheid hadden de overhand in de Senaat, in de Raad der Decurionen en bij iedere overheid.

Ik vind vermeld dat kardinaal Federigo, zodra de eerste gevallen van besmettelijke ziekte bekend werden, in een herderlijke brief aan de pastoors onder andere voorschreef, dat ze steeds opnieuw het volk zouden wijzen op het belang en de strenge verplichting ieder dergelijk voorval te melden en de besmette of verdachte goederen in te leveren. Ook dat kan gerekend worden tot zijn opmerkelijke en lofwaardige daden.

De Gezondheidsraad vroeg, smeekte om medewerking, maar kreeg weinig of niets. En in de Raad zelf kwam de bezorgdheid geenszins overeen met de dringende nood. Het waren, zoals Tadino meermaals verzekert en zoals nog beter blijkt uit de hele samenhang van zijn verslag, de twee artsen die, overtuigd van de ernst en de nabijheid van het gevaar, de leden van de Raad aanspoorden op hun beurt anderen aan te sporen.

We hebben reeds gezien hoe onverschillig de Raad zich toonde om bij de eerste aankondiging van de pest, iets te ondernemen en zelfs om inlichtingen te verzamelen. Ziehier nog een staaltje van niet minder wonderlijke traagheid, al kan ze zijn afgedwongen door hindernissen, in de weg gelegd door hogere overheden. Het edict over de pasjes, waartoe op 30 oktober was besloten, werd pas de 23^e van de volgende maand opgesteld en slechts de 29^e uitgevaardigd. De pest was toen Milaan al binnengekomen.

Tadino en Ripamonti hebben de naam willen optekenen van degene die er het eerst de ziekte bracht. Beide geschiedschrijvers zeggen dat het een Italiaanse soldaat in Spaanse dienst was. Voor het overige zijn ze het niet helemaal eens, zelfs niet over de naam. Volgens Tadino was het een zekere Pietro Antonio Lovato, uit het gebied van Lecco; volgens Ripamonti, een zekere Pier Paolo Locati, uit Chiavenna. Zij verschillen ook over de dag van zijn aankomst in Milaan. De eerste stelt ze op 22 oktober, de tweede op dezelfde dag van de volgende maand. Noch op de een, noch op de ander kan men zich verlaten. Beide dagen zijn in tegenspraak met andere, die verder zijn onderzocht. En toch moest Ripamonti, die schreef in opdracht van de Algemene Raad der Decurionen, over vele manieren beschikken om de nodige inlichtingen in te winnen. En Tadino, kon op grond van zijn ambt, beter dan ieder ander hierover geïnformeerd zijn. Overigens blijkt bij vergelijking met andere datums die ons zoals gezegd juist lijken, dat het was vóór de afkondiging van het edict over de pasjes. En zo nodig, zou men ook kunnen bewijzen, of nagenoeg bewijzen, dat het in het begin van die maand moet zijn geweest. Maar de lezer zal ons hiervan zeker ontslaan.

Hoe het ook zij, deze ongelukkige voetknecht en brenger van ongeluk, kwam de stad binnen met een groot pak kleren die hij van Duitse soldaten had gekocht of gestolen. Hij nam zijn intrek bij verwanten in de wijk van de Oosterpoort, dicht bij de kapucijnen. Nauwelijks aangekomen, werd hij ziek. Hij werd naar het ziekenhuis gebracht, waar een buil die men onder zijn oksel ontdekte, zijn verzorgers deed vermoeden wat het werkelijk was. De vierde dag stierf hij.

De Gezondheidsraad liet zijn familie in het huis afzonderen en opsluiten. Zijn kleren en het bed waarop hij in het ziekenhuis had gelegen, werden verbrand. Twee verplegers die hem verzorgd hadden en een goede monnik die hem had bijgestaan, werden binnen weinige dagen eveneens ziek, alle drie van de pest. Het vermoeden dat men

⁴ Josephi Ripamonti, een Milanese geschiedschrijver

op die plaats vanaf het begin had gehad over de aard van de ziekte, en de voorzorgen die men bijgevolg had genomen, maakten dat de besmetting er zich niet verder verspreidde.

Maar de soldaat had buiten een zaad achtergelaten dat niet wachtte om te ontkiemen. De eerste die werd aangetast, was de eigenaar van het huis waar hij verbleven had, een zekere Carlo Colonna, een luitspeler. Daarop werden alle huurders van dat huis, op bevel van de Gezondheidsraad, naar het lazaret gebracht, waar de meesten ziek werden. Enigen bezweken na korte tijd, duidelijk aan de pest.

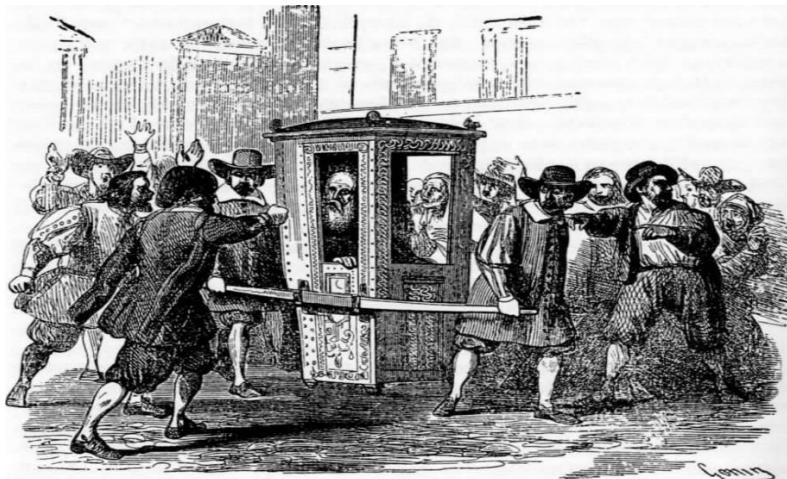
Wat in de stad reeds was verspreid door deze mensen, door hun kleren, door hun meubelen, die door verwanten, huurders en bedienden aan de opsporingen en de door de Raad voorgeschreven verbranding onttrokken waren, en meer nog, door de onvolkomenheid van de verordeningen, de achteloosheid om ze uit te voeren en de handigheid om ze te ontwijken, smeulde en kroop langzaam voort gedurende de hele rest van het jaar en in de eerste maanden van het daaropvolgende 1630. Van tijd tot tijd stak het iemand aan, stierf er iemand, nu eens in deze, dan in die wijk. En juist de zeldzaamheid van de gevallen belette de mensen de waarheid te vermoeden, en bevestigde hen steeds meer in het domme en moorddadige vertrouwen dat er geen pest was en geen ogenblik was geweest. Ook veel geneesheren, als een echo van de stem van het volk, lachten om de noodlottige voorspellingen en dreigende waarschuwingen van sommigen. En ze hadden steeds de namen gereed van gewone ziekten, om ieder geval van pest mee aan te duiden waar ze ter verzorging bij geroepen werden, met welke verschijnselen, met welke tekenen het ook was opgetreden.

De berichten van die gevallen, als ze de Gezondheidsraad al bereikten, kwamen er meestal laat en als onzeker. De schrik voor quarantaine en het lazaret maakte de mensen vindingrijk. De zieken werden niet aangegeven, doodgravers en hun opziers werden omgekocht. En van ondergeschikten van de Raad zelf, afgevaardigd om de lijken te onderzoeken, kon men voor geld valse getuigschriften krijgen.

Maar omdat de Raad bij iedere ontdekking die men deed, bevel gaf de goederen te verbranden, huizen afzonderde, gezinnen naar het lazaret zond, kan men goed begrijpen hoe groot de woede daarover en het gemor van het volk moest zijn, "van de adel, de kooplieden en het gemeen," zegt Tadino; overtuigd als iedereen was, dat het plagerijen waren zonder reden, en zonder nut. De voornaamste haat trof de twee artsen, gezegde Tadino en senator Settala, zoon van de hoofdgeneesheer; zodat ze geen plein meer konden oversteken zonder bestookt te worden met scheldwoorden, als het al geen stenen waren. Het was zeker een opmerkelijke toestand, waard er melding van te maken, waarin deze mannen zich maandenlang bevonden. Ze zagen een gruwelijke ramp aankomen, deden alles om die af te wenden, stootten op hindernissen waar ze hulp en goede wil zochten, en waren tegelijk het mikpunt van het geschreeuw, hadden de naam van vijanden van het vaderland, *pro patriae hostibus*, zegt Ripamonti.

Een deel van die haat viel ook de andere artsen ten deel, die evenals zij overtuigd van de werkelijkheid der besmetting, voorzorgen aanraadden en die aan iedereen hun eigen pijnlijke zekerheid trachtten mee te delen. De meest gematigden betichtten hen van lichtgelovigheid en halsstarrigheid. Voor alle anderen was het duidelijk bedrog en gekonkel, op touw gezet om munt te slaan uit de algemene angst.

Op een dag dat de hoofdarts Lodovico Settala in een draagkoets zijn zieken ging bezoeken, liepen mensen rond hem te hoop, schreeuwend dat hij het hoofd was van degenen die met alle geweld wilden dat er pest was. Dat overkwam hem die met zijn sombere blik en ruige baard de schrik bracht in de stad, alleen maar om de dokters werk te geven. De massa en de woede groeiden steeds aan en de dragers, die het gevaar bemerkten, brachten hun meester in veiligheid in een huis van vrienden, dat gelukkig dichtbij was.

Maar tegen het eind van de maand maart begonnen, eerst in de wijk van de Oosterpoort, daarna in ieder kwartier van de stad, ziekte en sterfte veelvuldig voor te komen; met vreemde aandoeningen van krampen, hartkloppingen, slaapzucht en ijle koorts, en begeleid door de noodlottige tekenen van blauwe plekken en builen. De dood kwam meestal snel, heftig, niet zelden plotseling, zonder enig voorafgaand teken van ziekte. De artsen die gekant waren tegen de gedachte van besmetting en iets waarom ze eerst hadden gelachen, nu niet wilden toegeven, maar die toch een naam moesten geven aan de nieuwe ziekte, welke te algemeen en te duidelijk was geworden om ze niet te noemen, vonden de benaming uit van kwaadaardige koortsen, pestkoortsen. Een ellendige vergelijking, zelfs bedriegerij met woorden en die ook veel kwaad deed. Want terwijl ze de schijn gaf de waarheid te erkennen, slaagde ze er nog in niet te laten geloven wat voor alles moest worden erkend en ingezien, dat men namelijk de kwaal opliep door aanraking. De overheden ontwaakten als uit een diepe slaap, begonnen wat meer gehoor te geven aan de waarschuwingen en voorstellen van de Gezondheidsraad en zijn verordeningen, de bevolen beslagleggingen en de voorgeschreven quarantaines te doen naleven. De Raad vroeg ook voortdurend geld om de dagelijkse, steeds groeiende uitgaven van het lazaret en zoveel andere diensten te dekken. En men vroeg het aan de decurionen, totdat beslist zou zijn (wat nooit uitdrukkelijk is gebeurd, meen ik) of deze kosten ten laste zouden vallen van de stad of van de koninklijke schatkist. Ook de grootkanselier diende een verzoek in namens de gouverneur die opnieuw Casale was gaan belegeren⁵. De Senaat drong er op aan dat ze zouden denken aan de manier om de stad te bevoorraden, voordat het verkeer met andere plaatsen verboden zou worden. En ook dat ze het middel zouden vinden om een groot deel van de bevolking, dat geen werk meer had, te onderhouden. De decurionen trachtten aan geld te komen door middel van leningen en belastingen. Van wat ze verzamelden, gaven ze een beetje aan de Gezondheidsraad en een beetje aan de armen. Ook kochten ze wat graan en voorzagen zo in een deel van de behoeften. En de grote beproevingen waren nog niet gekomen.

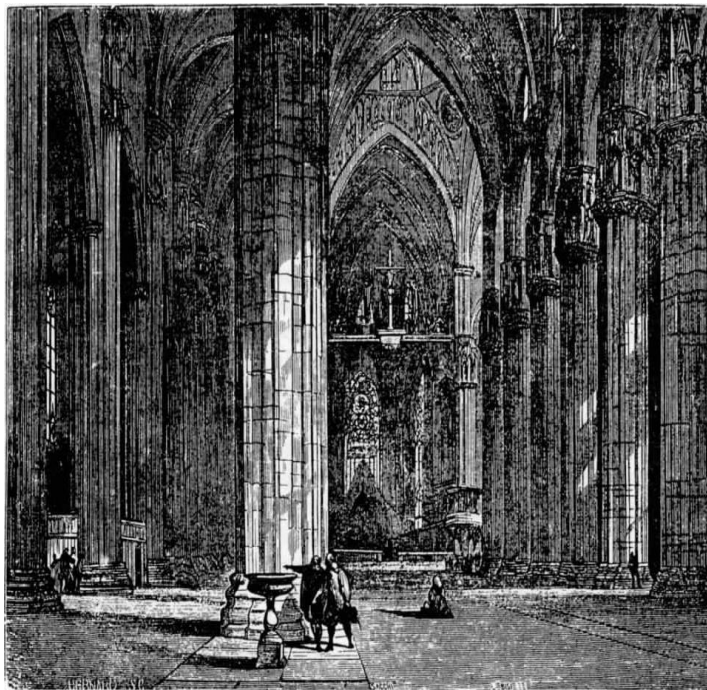
In het lazaret waar de bevolking, ondanks de vele sterfgevallen, dagelijks aangroeide, was het een andere moeilijke opgave, de diensten en de orde te handhaven, de voorgeschreven afzonderingen te bewaren, kortom het bestuur dat door de Gezondheidsraad was bevolen, te handhaven, of beter gezegd te vestigen. Want van het eerste ogenblik af was alles daar in verwarring geweest, door de teugelloosheid van velen die opgesloten waren en door de nalatigheid en toegeeflijkheid van de oppassers. De Raad en de decurionen, niet meer wetend wat te beginnen, dachten eraan zich tot de kapucijnen te wenden en smeekten de pater-commissaris van de provincie, dat hij hun geschikte personen zou geven om dat troosteloze rijk te besturen. De commissaris stelde hun als bestuurder een zekere pater Felice Casati voor, een man van rijpe leeftijd, die om zijn naastenliefde, werkzaamheid, zachtmoedigheid en tegelijk standvastigheid een grote faam genoot, die zoals het vervolg heeft getoond, welverdiend was. En als zijn metgezel en helper, een zekere pater Michele Pozzobonelli, nog jong, maar ernstig en streng van opvattingen en van uiterlijk. Ze werden met groot genoegen aangenomen en op 30 maart kwamen ze in het lazaret. De voorzitter van de Gezondheidsraad leidde hen rond, als om er bezit van te nemen. Daarna werden de oppassers en bedienden van iedere rang bijeengeroepen, en in hun bijzijn stelde hij pater Felice aan tot hoofd van het lazaret, met de hoogste en volledige bevoegdheid. Naarmate de jammerlijke menigte aangroeide, kwamen er meer kapucijnen bij. En ze waren er opzieners, biechtvaders, bestuurders, ziekenverplegers, koks, verantwoordelijken voor de linnenkamer en de was, alles wat nodig was. Pater Felice, steeds in de weer en bezorgd, ging rond bij dag en bij nacht, door de zuilengangen, door de kamers, over de uitgestrekte binnenplaats. Hij bezielde en regelde alles, stilde het rumoer, gaf gehoor aan klachten, dreigde, straffe, berispte, bemoedigde, droogde en stortte tranen. In het begin kreeg hij de pest, maar hij genas en zette zich met nieuwe kracht aan zijn vroegere taak. De meeste van zijn medebroeders verloren er het leven.

Zulk een onbegrensde macht was beslist een vreemd redmiddel, vreemd zoals de ramp zelf, zoals de tijden. Het werk en de moed van de monniken verdient herdacht te worden, met bewondering, met ontroering, met de dankbaarheid die als in saamhorigheid verschuldigd is voor de grote diensten door mensen aan mensen bewezen, en meer verschuldigd aan hen die haar niet als beloning verwachten. "Als deze Paters daar niet geweest waren," zegt Tadino, "dan zou zeker de hele Stad ten onder zijn gegaan. Het was wonderbaarlijk hoe de Paters in zo korte tijd zoveel gedaan hebben voor het openbaar welzijn. Want zonder van de Stad hulp te krijgen, of maar weinig hebben zij met hun ijver en hun wijsheid in het Lazaret vele duizenden armen onderhouden." Het aantal personen, dat daar werd opgenomen tijdens de zeven maanden dat pater Felice er de leiding had, bedroeg ongeveer vijftigduizend, volgens Ripamonti.

⁵ Na de dood van Vincenzo Gonzaga, hertog van Mantua en Casale Monferrato, in 1627, ontbrandde er een strijd om de erfopvolging tussen Spanje en Frankrijk. Richelieu had Casale ingenomen en stadhouder Gozalo Fernandez de Cordoba belegerde nu tevergeefs Casale.

Ook bij het volk nam de halsstarrigheid om de pest te loochenen vanzelf af, en verdween geheel naarmate de ziekte zich verspreidde door aanraking en omgang. En des te meer toen zij, na enige tijd alleen onder de armen te hebben geheerst, meer bekende personen begon te treffen. En onder hen verdient ook de hoofdgeneesheer Settala een uitdrukkelijke vermelding. Heeft men toen tenminste toegegeven dat de arme oude man gelijk had? Wie weet het? Hijzelf, zijn vrouw, twee kinderen en zeven bedienden werden door de pest aangetast. Hij en een van zijn kinderen kwam er behouden af, de overigen stierven. "Deze gevallen," zegt Tadino, "die zich in adellijke huizen in de Stad voordeden, brachten de adel en het volk tot nadenken, en de ongelovige artsen en het onwetende en roekeloze volk begonnen de lippen samen te knijpen, de tanden op elkaar te houden en de wenkbrauwen op te trekken."

Zovelen hadden vastberaden en lange tijd betwist dat er dicht bij hen, onder hen, een kiem was van de kwaal die zich door natuurlijke middelen kon verbreiden en een slachting aanrichten. En nu zij die verbreiding niet meer konden ontkennen en haar niet aan natuurlijke oorzaken wilden toeschrijven (wat gelijk had gestaan met terzelfder tijd een grote vergissing en een grote schuld te bekennen), waren ze des te meer geneigd er een andere oorzaak voor te vinden, en de eerste die ter sprake werd gebracht, voor waar aan te nemen. Ongelukkig genoeg lag er een voor het grijpen in de toen heersende opvattingen en overleveringen, niet alleen hier maar in ieder deel van Europa: boze kunsten, duivelse handelingen, mensen die samenspannen om door middel van besmettelijk gif en tovenarij de pest te verspreiden. Deze of soortgelijke dingen had men al verondersteld en geloofd bij menige andere pest, en hier voornamelijk bij die van een halve eeuw geleden. Daar komt bij dat de gouverneur het jaar tevoren een door koning Philips IV ondertekend bericht had gekregen, om hem te waarschuwen dat vier Fransen uit Madrid waren ontsnapt, die ervan werden verdacht giftige, pest verwekkende zalven te verspreiden. Hij zou dus op zijn hoede zijn, als ze ooit naar Milaan kwamen. De gouverneur had het bericht meegedeeld aan de Senaat en de Gezondheidsraad, maar men schijnt er zich toen niet veel om te hebben bekommerd. Maar nadat de pest eenmaal was uitgebroken en erkend, kon de herinnering aan die waarschuwing dienen tot bevestiging van het onbestemde vermoeden van misdadig opzet.

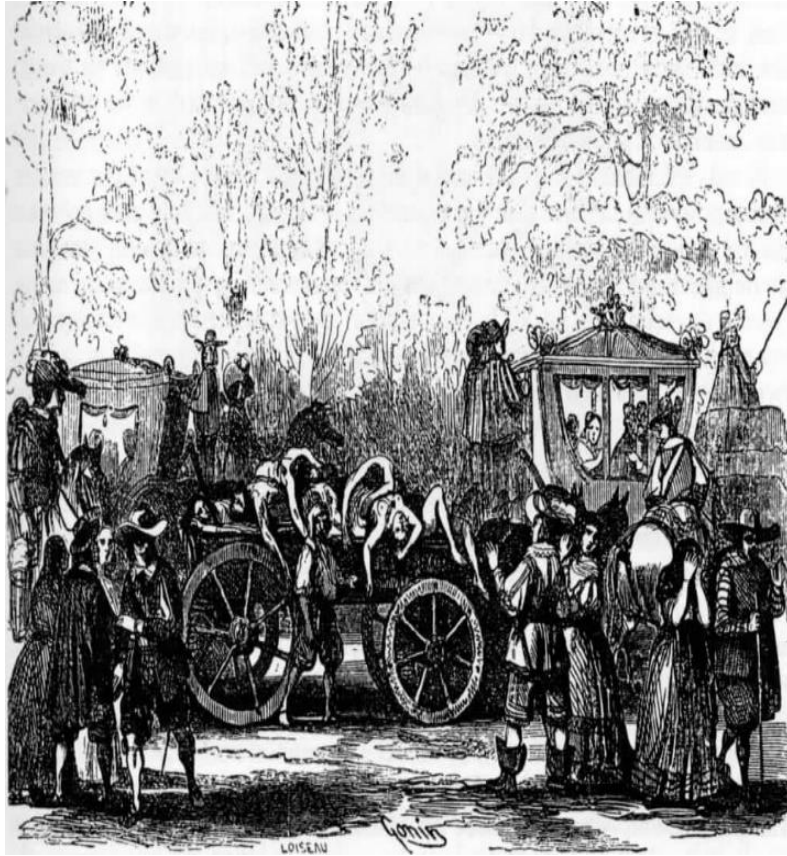
Twee feiten, het ene ontstaan uit blinde en onbeheerste angst, het andere uit ik weet niet welke boosaardigheid, veranderden dit vage vermoeden van een mogelijk boos opzet in een echte verdenking, en voor velen in zekerheid, van een stellige aanslag en een echte samenzwering. Enkeligen hadden de avond van 17 mei menen te zien dat mensen in de dom een planken beschot aan het bestrijken waren. Dit beschot diende om de ruimten te scheiden die aan de twee geslachten waren toegewezen. Ze lieten in de nacht het beschot en een aantal banken buiten de kerk brengen. Dit gebeurde, hoewel de voorzitter van de Gezondheidsraad, die met vier mannen van de dienst was gekomen voor een onderzoek, het beschot, de banken en de wijwatervaten had onderzocht zonder iets te vinden dat het domme vermoeden van een giftige aanslag kon bevestigen. Hij had besloten, om aan de inbeeldingen van

de mensen tegemoet te komen, en eerder uit overmaat van voorzichtigheid dan uit noodzaak, dat het voldoende was het beschot af te wassen. Die hoop opeengestapeld houtwerk maakte een diepe indruk van schrik op de menigte, voor wie een voorwerp zo gemakkelijk een bewijs wordt. Men zei en geloofde algemeen dat in de dom alle banken, de wanden en tot de klokkentouwen toe bestreken waren. En niet alleen toen werd dit gezegd. Alle gedenkschriften van tijdgenoten die dit feit noemen (sommige werden vele jaren later geschreven), spreken erover met dezelfde stelligheid. En de ware toedracht zouden we moeten gissen, als ze niet te vinden was in een brief van de Gezondheidsraad aan de gouverneur, die bewaard wordt in het archief van San Fedele. Het is dit document waaruit wij het verhaal hebben gehaald.

De volgende morgen trof een nieuw en vreemder schouwspel, van nog meer betekenis, de ogen en de geesten van de burgers. In ieder deel van de stad zag men de huisdeuren en de muren met zeer lange streken besmeurd met ik weet niet welke geelachtig-witte vuiligheid, er als met sponsen op aangebracht. Of het een dwaas genoegen is geweest om een nog heviger en algemener schrik teweeg te brengen, dan wel een schuldiger opzet om de openbare verwarring te vergroten, of nog wat anders: het feit is zo zeer bevestigd, dat het ons minder redelijk lijkt het toe te schrijven aan een droom van velen dan aan de daad van enkelen. Een daad die trouwens noch de eerste, noch de laatste van dien aard zou zijn. Ripamonti, die zich vaak vrolijk maakt over deze bijzonderheid van de bestrijkingen en nog vaker de lichtgelovigheid van het volk betreurt, verzekert deze kladderij gezien te hebben en beschrijft ze. In de boven aangehaalde brief vertellen de heren van de Gezondheidsraad de zaak in dezelfde termen. Ze spreken van onderzoek, van proeven met die stof verricht op honden, en zonder slechte uitwerking. Ze voegen eraan toe, van oordeel te zijn dat zulke vermetelheid eerder is voortgekomen uit onbeschaamdheid dan uit misdadig opzet. Een mening die bij hen, tot aan dit tijdstip, duidt op voldoende kalmte van gemoed om niet te zien wat er niet was. De andere geschriften van tijdgenoten die het feit verhalen, wijzen er ook op dat aanvankelijk velen van gevoelen waren dat het gedaan was voor de grap en uit dwaasheid. Geen enkel spreekt van iemand die het zou hebben ontkend. En ze hadden er zeker over gesproken, als die er geweest waren, al was het maar om hen zonderlingen te noemen. Ik heb gemeend dat het niet ongepast was, deze deels weinig, deels volstrekt niet bekende bijzonderheden van een beroemde waanzin te vermelden en bij elkaar te brengen. Want wat bij dwalingen, voornamelijk bij dwalingen van velen, mij juist het meest belangwekkend en nuttig schijnt om na te gaan, is welke weg ze hebben gevolgd, hun gedaanten en de wijze waarop ze in de geesten konden binnendringen en die beheerst hebben. De stad, die reeds in beroering was, stond op zijn kop. De eigenaars van de huizen schroelden met brandend stro de besmeerde plaatsen schoon. De voorbijgangers bleven staan, keken, voelden afschuw, huiverden. De vreemdelingen, hierdoor alleen al verdacht, en die toen gemakkelijk aan hun kleding te herkennen waren, werden door het volk op straat aangehouden en naar het gerecht gebracht. Men verhoorde, men onderzocht de opgebrachten, de opbrengers en de getuigen. Niemand werd schuldig bevonden, de geesten waren nog in staat te twijfelen, te onderzoeken en te begrijpen. De Gezondheidsraad kondigde een edict af waarin het een beloning en straffeloosheid beloofde aan degene die de dader of de daders van het feit zou aanwijzen. “Daar het ons geenszins passend lijkt”, zeggen die heren in de aangehaalde brief, die de datum draagt van 21 mei maar klaarblijkelijk werd geschreven op de 19^e, de op de gedrukte verordening aangegeven dag, “dat dit misdrijf op welke wijze ook ongestraft zou blijven, vooral in een zo gevaarlijke en achterdochtige tijd, hebben wij, tot vertroosting en voor de rust van het Volk, en om het feit op te helderen, vandaag het edict uitgevaardigd, enz.” In de verordening zelf nochtans geen enkel teken, tenminste niet duidelijk, van het verstandige en geruststellende vermoeden dat de Raad aan de gouverneur meedeelde. Een stilzwijgen dat tegelijk wijst op een woedende vooringenomenheid bij het volk, en bij hen op een inschikkelijkheid die des te meer afkeurenswaardig is, omdat ze zo verderfelijik kon zijn.

Terwijl de Raad zocht, hadden velen uit het volk, zoals vaak gebeurt, reeds gevonden. Van hen die meenden dat het een giftige bestrijking was., beweerde de een dat het een wraak was van de vorige gouverneur, don Gonzalo de Cordova voor de beledigingen hem aangedaan bij zijn vertrek, de ander dat het een vondst was van kardinaal de Richelieu om Milaan te ontvolken en het zonder moeite te overheersen⁶. Het ontbrak niet aan lieden, zoals we gezegd hebben, die in het feit alleen een dwaze grap zagen en ze toeschreven aan scholieren, aan heren, aan officieren die zich verveelden bij het beleg van Casale. De constatering daarna dat er niet echt een besmetting, een algemene slachting uit volgde, zoals men wellicht had gevreesd, was waarschijnlijk de oorzaak dat die eerste schrik toen langzaam bedaarde en de zaak in het vergeetboek raakte of scheen te raken.

⁶ De gouverneur vertrok omdat hij er niet in slaagde Casale in te nemen. De strijd kostte veel geld en veroorzaakte grote werkeloosheid en hongersnood en het volk jowde de gouverneur uit bij zijn vertrek.

Er waren overigens nog steeds mensen die nog niet overtuigd waren dat er echt pest heerste. En omdat, zowel in het lazaret als in de stad, sommigen er ook van genazen, werd er gezegd door het volk, en ook door vele vooringenomen dokters, "dat het geen echte pest was, omdat dan allen zouden zijn gestorven". Om iedere twijfel weg te nemen, vond de Gezondheidsraad een middel dat beantwoordde aan de nood, een manier die indruk maakte, zoals nodig onder de gegeven omstandigheden: Op een van de feestdagen van Pinksteren plachten de burgers samen te komen op het kerkhof van San Gregorio, buiten de Oosterpoort, om te bidden voor de doden van de vorige pest, die daar begraven waren. En dit godvruchtig gebruik benuttend voor vermaak en fraai vertoon, gingen ze er heen, ieder uitgedost zo mooi hij kon. Naast anderen was er op die dag een heel gezin aan de pest gestorven. Op het uur van de grootste toeloop, te midden van de koetsen, de mensen te paard en te voet, werden op bevel van de Gezondheidsraad de lijken van die familie naar bovengenoemd kerkhof gebracht, op een wagen, naakt, opdat de massa in hen het duidelijk kenteken van de pestilentie zou kunnen zien. Een schreeuw van afschuw en ontzetting steeg op overal waar de wagen langs kwam, er was langdurig gemompel wanneer hij voorbij was, een gemompel ging hem vooraf. Men geloofde meer aan de pest. Overigens vond die vanzelf iedere dag meer geloof en juist deze bijeenkomst zou niet weinig meehelpen om haar te verspreiden.

In het begin dus geen pest, volstrekt niet, in geen enkel opzicht. Verboden zelfs het woord uit te spreken. Dan pestachtige koorts. De gedachte wordt onrechtstreeks in een bijvoeglijk naamwoord toegegeven. Daarna geen ware pest; het is te zeggen wel pest, maar in een zekere zin. Niet echt pest, maar iets waarvoor men geen andere naam kan vinden. Tenslotte pest zonder twijfel, en zonder tegenspraak. Maar reeds heeft er zich een andere gedachte mee verbonden, de gedachte van vergiftiging en tovenarij, die het begrip, uitgedrukt door het woord waar niet meer aan te ontkomen is, wijzigt en verwart.